

LIST ZA KULTURU
I UMETNOST*

polja

66

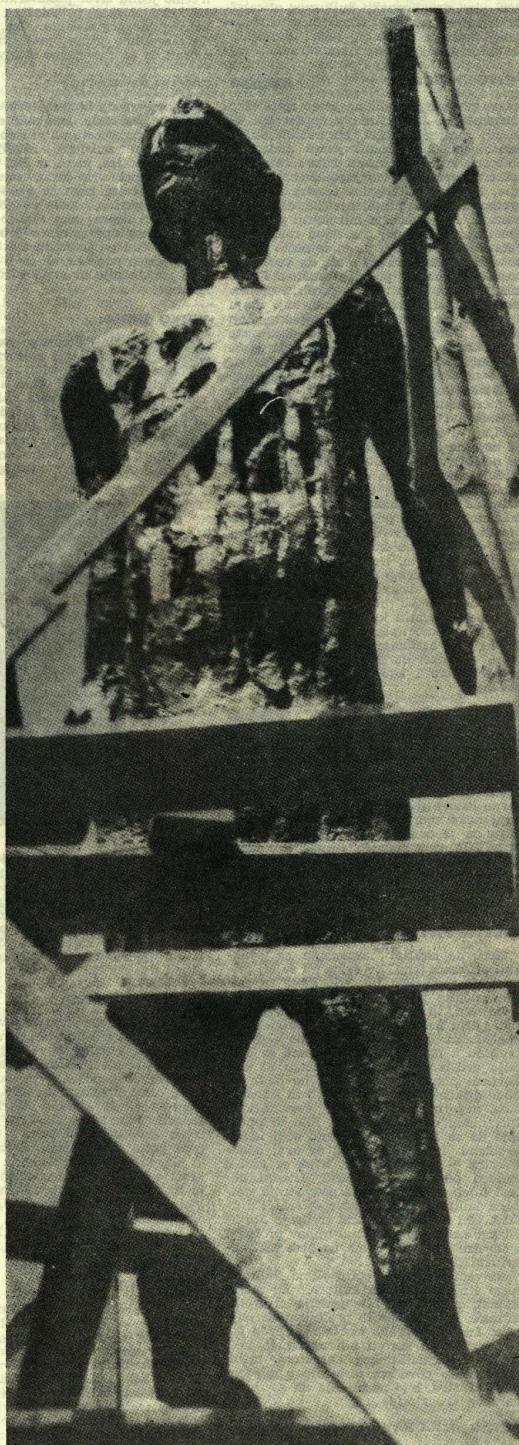
JUGOSLOVENSKA STVARNOST U JUGOSLOVENSKOJ KULTURI

b-74617351

Neposredno posle Sedmog kongresa Saveza omladine Jugoslavije, redakcije TRIBINA MLADIH I POLJA organizovale su javnu diskusiju na temu: JUGOSLOVENSKA STVARNOST U JUGOSLOVENSKOJ KULTURI. Ovi razgovori pokazali su ogromno, poslednjih godina u toj meri nemanifestovano, interesovanje omladine za probleme kulture i stvaralaštva kod nas.

Pri oceni ovih razgovora u celini i izvoda koje objavljujemo, svakako treba imati u vidu da je to verovatno prva javna diskusija o problemima kulture posle Kongresa Saveza omladine.

Ova diskusija trebalo je, po zamisli organizatora, da bude i deo priprema za III Stražilovski susret.

PRVI RAZGOVOR

DEJAN ĐURKOVIĆ:

Jugoslovenska stvarnost prisutna je u jugoslovenskoj kulturi, ali da li je jugoslovenska kultura prisutna u jugoslovenskoj stvarnosti? Koji su etički, ideološki, politički i svi drugi aspekti kulturnog uticaja? Da li se oni realizuju u našem društvu, u našoj prosveti, i u kojoj meri? Postoji li povratni uticaj kulture na stvarnost?

TRIVO INDIĆ:

Ovo pre svega vodi na jedno sociološko razmatranje. Ja nisam bio neposredni učesnik ranijeg Susreta, ali mislim da bi bilo neophodno izraditi jedan materijal, elaborat, koji će pokazati kakve su sociološke osnove za razvoj jugoslovenske kulture, koje su materijalne osnove i realne pretpostavke za nastajanje jugoslovenske kulture. To ne moraju biti zbirni podaci o finansiranju kulture, o sastavu raznih saveta itd., ali to mora da bude nešto što će pokazati da kultura ne može da vodi svoj poseban život bez podrške društva. I zato mislim da bi skup trebalo proširiti utoliko što bi pozvali jedan broj ljudi koji znaju ovaj svet sa jednog drugog aspekta, koji će znati i koji će umeti da nam daju neke vrlo važne podatke, prosto zbog toga da ne bi gradili konstrukcije, da ne bi zahtevali nešto nemoguće. Ovo utoliko pre što ima podataka koji čoveka mogu da frapiraju, primer: kada se radi o odnosu kulture stanovništva i dohotka, o procesima koji se odvijaju u društvenoj osnovi, a koji mogu da objasne zašto je kultura takva ili zašto se nešto traži od kulture. Jer, kultura ne može stalno da bude na razini koja će od skakati od društva; u nekim slučajevima mora da bude mehanizam, vrlo konkretan mehanizam, jedna poluga koja će da vraća plodove tome društvu, i u tom smislu mislim da bi pojam kulture koji će se koristiti na Susretu, trebalo proširiti utoliko što kulturu nećemo shvatiti samo kao umetničko stvaralaštvo, pre svega uskoumetničko stvaralaštvo (literatura, dramaturgija itd.), nego shvatiti kulturu u nekim širim relacijama, kao način života, kao pristup životu, kao saznanje života, što, opet, ne mora da znači da shvatimo kulturu kao prosvetarstvo i kao osmogodišnje obrazovanje.

DEJAN ĐURKOVIĆ:

Stražilovski susret morao je da ide na polarizaciju stavova, ne na izvesno uglavdivanje, nekakvo zataškavanje protivu-čenosti. Da li je i kako je to moguće izvesti? Sada sve novine uključujući književne listove (Književne novine, itd.) štampaju neke zbornike i pokušavaju da dokažu da je ono što je taj list govorio, drug Tito sada podržao. Situacija u kojoj se sada svi nalazimo mislim da zahteva i nameće potrebu razvijanja idejne borbe na terenu kulture, da se vidi šta stvarno znače pojedini stavovi.

MILETA PAVLOV:

Hoću da izrazim neslaganje sa ovakvim prilazom temi. Ne svida mi se taj prilaz, ekonomistički itd. Ne može se, mislim, uopšte postavljati pitanje kulture u stvarnosti, ili kulture i stvarnosti, jer se radi o delu naše stvarnosti, radi se o jednom pogledu na čoveka, na probleme koji se javljaju u našem društvu, kojima se bavi naše društvo — u ovom slučaju na duhovnom planu. Prema tome, ne može da bude diskusije o kulturi ispred ili iza društva, nego o kulturi našeg čoveka, kulturi našeg društva danas. Bilo bi uputnije da se fiksiraju problemi, neki idejni problemi naše kulture, a ne ovaj odnos kultura — stvarnost. Jer, uvek se radi o kulturi određene stvarnosti. Izvesni delovi inteligencije hoće da posmatraju problem kulture ovako, upravo — sebe i društva. Oni na čudan način tretiraju kulturu kao nešto što je jedino njihov proizvod i što društvo treba samo da prihvata, nekritički „konzumira“...

Ne radi se samo o potrošačima kulture, nego i o stvariocima kulture. Za mene, kažu, nije samo inteligencija stvaralac kulture, iako je ona to profesionalno najviše. Imeni je upravo smetalo do sada što su strażilovski susreti bili uglavnom televizijski, intelektualističkog karaktera, mada je, naročito povodom diskusije o mladom intelektualcu, bilo nastojanje da se iz zadržanog kruga izide...

PETAR MILOSAVLJEVIĆ:

Mislim da tema ovog Stražilovskog susreta treba da bude ono o čemu se danas najviše govori, ono što je, u stvari, pro-

blem dana, problem ovih meseci i početka ove godine. Posle istupanja druga Tita, u novogodišnjoj poruci, u Zeljezniku i na Kongresu Saveza omladine, stvorena je situacija u kojoj se mnogo govori o kulturnim problemima. I čini mi se, da neku posebnu temu ne bi trebalo ni da tražimo, već da u okviru tih govora druga Tita pronađemo nekoliko tema na koje bi smo najbolje mogli da odgovorimo na ovom Stražilovskom susretu, zapravo da postavimo nekoliko pitanja na koja bi smo mogli najkonkretnije, ili društveno najcelishodnije da damo odgovor. Ako se tako postavi stvar, mislim da bi smo možda imali jednu centralnu temu sa dve do tri podteme. Radi se, čini mi se, samo o tome da formulišemo, da vidimo na koja pitanja hoćemo da odgovorimo i na koji način.

I onda se više ne postavlja pitanje da li ćemo jednu stvar posmatrati sa sociološkog, ekonomskog, psihološkog ili ne znam kakvog drugog aspekta. Jer, čim hoćemo da rasvetlimo jedan problem onda ćemo morati da ga rasvetlimo što svestranije.

TOMISLAV KETIG:

Čini mi se da bi trebalo pronaći gde su zapravo pupolice komunikacije između kulture i stvarnosti, pa bi smo mogli predložiti nešto u smislu uspostavljanja tih komunikacija. Jer, meni se čini netačno ono što se govori vrlo često, mislim da je to jedan plašt iza koga se akademizam vrlo uspešno skriva, kada se govori o tome kako je kultura jako mnogo istrčala ispred jednog opšteg novog društva. Naime, meni se čini da je kultura istrčala između u estetskom pogledu, ali da u nekom drugim smislu nije ni malo istrčala nego da zaostaje.

TRIVO INDIĆ:

Ne bi trebalo da postoje razlike između shvatanja vrhunskog i masovnog. Recimo, dovoljno je samo pogledati koliko ljudi ide u pozorište, koliko se štampa čita, pa da vidimo šta je to masovna kultura. I zbog toga mislim da podloga i jednoj i drugoj kulturi treba u suštini da bude ista. Mi nemamo, ne bi trebalo, upravo, da bude suprotnosti između tekovane vrhunske kulture i one kulture namenjene širokim

sao; umetnici ne samo da stvaraju u stvarnosti nego i svojim delovanjem utiču na samu stvarnost.

PETAR MILOSAVLJEVIĆ:

Čini mi se da je u govoru druga Tita osnovno pitanje oko koga se sva druga kristališu — činjenica da mi gradimo socijalističko društvo, da je u tom gradnju prošlo skoro dve decenije i da su u razvoju socijalističkih društvenih odnosa, u izgradnji našeg čoveka, postignuti veliki uspehi. Naša kultura i naša umetnost, s druge strane, ima u sebi mnogo građanskih elemenata.

Posle osamnaest godina života u izgradnji socijalizma normalno bi izgleda bilo da se naša kultura i naše društvo razvijaju na izvestan način uporedo. Međutim, oni se razvijaju prilično disperatno — na jednoj strani gradimo socijalizam, uspostavljamo nove odnose među ljudima, a naša umetnost čuva u sebi mnogo građanskih elemenata i mnogo ostataka građanskog. Došli smo u situaciju da je posle rata napisano svega nekoliko romana o radnom čoveku danas ili o našem savremenom čoveku uopšte. Knjige sa temama iz naše posleratne stvarnosti nisu se pojavljivale kao što su se, recimo, pojavljivale neke posleratne revolucije. To za mene govori da naš umetnik ne može, ili ne sme, ili ne ume da se odnosi aktivno prema ovoj životnoj što se kod nas danas zbiva. Postoji jedna teza koja kaže da naši umetnici ne smeju da se mešaju u savremene probleme. Međutim, meni se čini da naši umetnici ne da ne smeju da se mešaju, nego ne umeju, ne da ne smeju kritički da se odnose nego d a to ne umeju. Mislim da o tome dovoljno ilustrativno govori veliki broj umetničkih dela koja se pasivistički odnose prema našim današnjim društvenim i ljudskim problemima. Kada ovo kažem treba računati da govorim sa jednom velikom dozom uopštavanja. Ali je činjenica da imamo vrlo mali broj umetnika za koje bi se moglo reći da su u pravom smislu uspostavili aktivistički odnos prema našoj stvarnosti. A upravo zato ne smemo dovoljno literaturu koja bi se aktivistički (dakle i kritički) odnosila prema ovoj ovoj danas i kod nas, zato što literatura najčešće tretira probleme koji nam nisu mnogo bli-

štvo koje stvara svoje ideale i koje ih čuva upravo na ovaj način, kroz ovakvo delovanje na ovom području, verovatno je da ima ljudi koji marksističku literaturu neće da čitaju.

PETAR MILOSAVLJEVIĆ:

Posle Kongresa Saveza književnika u Sarajevu, u jednom razgovoru u Delu, Finić kaže da ga čudi kako niko od pisaca koji su podnosili referate ili učestvovali u diskusiji nije uspeo da kaže nešto što je bitno za ceo problem, niko — sem Dobrice Cosića. Za mene je ta stvar sasvim jasna — zato što Dobrica Cosić aktivnije od drugih živi u ovom vremenu i aktivnije je politički i idejno angažovan. Zato što mu problemi savremenog čoveka ove zemlje i ovog sveta nisu strani, što ima aktivan odnos prema njima. Važno je da on kao umetnik ima određenu moralnu, političku, idejnu itd. sadržinu. Pa zato govoro- on o slobodi stvari ili o četinacima, on govori kao socijalistički čovek.

RAŠA POPOV:

Nije dovoljno da samo kažemo da građanska kultura; građanska svest kod naših intelektualaca dominira, jer građanska svest, građanska kultura nije jednostavan pojam. Jugoslovenska građanska svest ne može da bude isto što i građanska svest drugih naroda. Građanska kultura je termin, pojam koji označava pre svega rascepljen, dezintegriranu kulturu i koga smo mi prihvatili i upotrebljavamo ga jer uviđamo neke elemente rasepa u našoj kulturnoj strukturi. Upotrebljavajući taj termin kažemo da naša građanska kultura pati od rasepa, da je podvojena na višu i nižu kulturu. Taj rasep je posledica i autohtone naše građanske svesti. Mislim da je naša građanska svest formirana još u prošlom veku, u čoveku o kome smo u istoriji učili. Naime, svaki naš umetnik u prošlom veku je morao biti parcijalizovan.

Ima časnih izuzetaka. Branko Radičević je — Dedinac je to zapravo vrlo dobro pokušao da integriira iskustva seoska sa nekim gradskim, urbanim iskustvima i sa nekim kosmičkim iskustvima.

masama. To je sve jedna jugoslovenska stvarnost, ako hoćete kulturna stvarnost. Ali, da tu postoje neki nesporazumi tačno je i možda bi jedna od preponaka Stražilovskog susreta trebalo da budu te vrhunske vrednosti a ne primitivistički šund: Mija Aleksić — Raf, TV muzej voštanih figura, Kcalja, NIN-ov dodatak i ostalo.

TOMISLAV KETIG:

Mislim da treba hitno razgovarati, zapravo trebalo bi vrlo brzo reagovati na određene pojave, eventualno radi njihovog sprečavanja ili bar suprotstavljanja. Naišao sam na nekoliko tekstova u poslednje vreme, i ovdje, čak i u Beogradu koji, po nekom mom uverenju, sasvim iskrivljavaju one osnovne koncepcije koje je drug Tito u svom govoru formulisao. I upravo zbog toga, pošto postoji opasnost da izvesni ljudi bilo nedobronamerno ili iz neshvatanja, tumače te koncepcije pogrešno, pokušavaju da pod to uvuku svoje malograđanske ideje, ideale, jedan loš mentalitet, mislim da bi trebalo reagovati, suprotstaviti se tome, nastojati na intencijama i koncepcijama koje su iznete u govorima druga Tita.

DEJAN ĐURKOVIĆ:

Dajući predlog da se za teme ovog Susreta uzme Jugoslovenska kultura u jugoslovenskoj stvarnosti mislio sam na to da se raspravljaju neka pitanja onih ljudi koji se kulturom neposredno bave, o tome šta, kako oni misle, o tome kako da se oni, prihvatajući Titovu kritiku uključuju u društvene tokove i da što više budu angažovani u njima, da što više znače u tom društvu, da ne budu jedan rezervat, jedna izolovana družina, koja se međusobno gloži, nego jedna grupa aktivista koja deluje u smislu onoga o čemu je Lenjin pi-

ski, i može donekle da se objasni pojava poplave šunda, poplave zabavnih revija i njihovih velikih potražaja, jer kad bi umetnost tretirala one goruće one ljudske probleme čoveka danas, mislim da bi uvek bilo više interesovanja i više bi se takva literatura i čitala. Činjenica je da u jednoj dobroj većini naših dela naš čovek ne nalazi probleme koji i njega muče i preokupiraju, ne nalazi svoje ljudske probleme. I zbog toga je razumljivo zašto ljudi nisu zainteresovani za tu i takvu literaturu koju nazivamo vrhunskom, u kojoj oni ne nalaze nešto što je njima blisko. A svet mora nešto da čita, nešto da traži, mekar i šund literaturu.

Čini mi se da bi saznanje o strukturi naše nadgradnje, o strukturi naše književnosti, o tome koliko u njoj ima građanskih elemenata, saznanje o tome koliko tolerišemo neke pojave koje smo nasledili od građanskog sveta i koje uvozimo sa strane bez kritičkog odnosa umnogome potpomoglo da naša umetnost dobije više socijalističkih obeležja.

Prema nekim podacima koje je Tribina mladim skupljala o broju pročitanih marksističkih dela u nekim bibliotekama, ispada da je to najnečitiji literatura kod nas. A ta dela, ta marksistička literatura i marksistički pogled treba da daju neku osnovu za naša reagovanja, za rad i za razvitak ovog dela nadgradnje, za prevladavanje građanskih elemenata u našoj nadgradnji, u našoj umetnosti posebno.

TRIVO INDIĆ:

Pa, to verovatno znači da postoje građanski elementi u samoj stvarnosti. Jer, ako shvatimo građansko društvo kao dru-

Podvojenost u slikarstvu, to je jedna podvojenost, specifično naše nasleđene građanske kulture. Da je, recimo, zapadna kultura uvek patila od takve podvojenosti nikada uopšte ne bi dala velike umetničke tvorevine. Činjenica je međutim, da ona ima velike humane umetničke tvorevine.

Dakle, problem je u tome što naša svest nije integrirana, što postoji taj rasep i ja mislim da je on i specifično naš.

DUSAN MITEVIĆ:

Meni se čini da treba da iskoristimo kulturnu klimu koja je stvorena, te da u pripremanju Stražilovskog susreta budemo vrlo ozbiljni i u svim razgovorima precizni.

Za mene bi bilo izvanredno značajno ako bi Stražilovski susret kazao četiri rečenice, ali jasno, o tome kako gleda na poplavu nekih nevrednosti, šunda, nekusnih dela. Sasvim je evidentna činjenica da je naša kultura u zadnjih 20 godina pretrpela ogromni uticaj stranih elemenata, uticaj iz inostranstva. I u tom pogledu ne bih ocenjavao uticaje uopšte, zapravo, ako hoćete ne kao greh što ti uticaji postoje, nego bih ocenjavao prirodu najrazličitijih uticaja.

Meni se čini da bi na Stražilovskom susretu mogli konkretno govoriti, kada se radi o daljoj demokratizaciji kulture, baš o problemu koji je istaknut posebno u govoru druga Tita, o integraciji kulture. Osnovni problem nije kada je reč o integraciji u tome da se ona posmatra samo sa medunacionalnog stanovništva, nego sa društvenog stanovništva, sa stanovštva, ako mogu da kažem tako, naših savremenih kretanja u društvu.

(Razgovor vođen 8. februara 1963. godine na Tribini mladih)

D R U G I R A Z G O V O R

humanizira, odnosno da je ukine, ili prevaziđe, da bi bilo logično da se i kultura oslobodi pomenutih stega.

Medutim, u tim naporima da se kultura oslobodi prinude u bilo kom obliku, počev od onog o kome je Mao Ce Tung govorio na Junanskom plenumu o kulturi, od ne znam kojeg kongresa sovjetskih pisaca pre drugog svetuskog rata, sve do ideoloških ždanovizama (koja je i kod nas bila došla od izražaja) mislim da bi, uzvešću u obzir čitavu tu evoluciju trebalo kod nas aktualizovati i temu uklapanja kulture u institucionalne okvire koji danas postoje. A to su društveno samoupravljanje u kulturnim ustanovama, zatim razni organi koji bdiju nad razvojem kulture, kao što su saveti, niz specializovanih institucija i organizacija itd. Mislim da će u jednom takvom procesu oslobađanja kulture svih stega, kultura postati ono što jeste, a to je da kultura neće biti više samo umetničko stvaralaštvo, već da se shvati i samo umetničko stvaralaštvo kao jedan način života, kao potreba, kao uslov života, kao uslov egzistencije. Tada u kulturi neće postojati samo jedna elita nego će u nju da se integriira ogromna većina bivših konzumenata kulture, kakvo bi svi zajedno jednog dana dostigli onaj trenutak o kome su nadrealisti sanjali govoreći da će doći vreme kada će svako pisati pesme.

Treba biti otvoren prema svemu onome što se događa u jednoj kulturnoj sredini, a pre svega prema nužnosti da se uočie moguće deformacije ovog, kako bih rekao, oslobađanja kulture, deformacije koja nam donosi pokušaj institucionaliziranja kulture s jedne strane, naravno, čito na onim osnovama kulture u komuni, čito na onim osnovama vrnunjska kultura (kao što je film koji se pravi, kako i sami znamo, uz znatne elemente centralizma i zbog neopodnih ekonomskih sredstava). A takođe, s druge strane da se ti pokušaji deformacije uočavaju i kod ljudi koji na izvesan način pokušavaju da kulturu shvate kao liberalizam, kao mogućnost jednake kritičke društva, kao mogućnost da se proturi šund, kao mogućnost da se gladi primitivizam.

Dakle, rešenje treba tražiti u jednoj meri koja će uspeti da nam omogući da u uslovima materijalnog zaostajanja, u uslovima ekonomske nerazvijenosti, pružimo mogućnost svima koji žele da budu u dodiru sa kulturom, koji žele da kulturalno žive, koji žele da shvate kulturu kao svakodnevenu potrebu, da se njihov glas čuje i poštuje, i to u vidu otpora institucionaliziranja kulture. Naime, ovdje prvo svega mislim na radikalne fondove, zatim na kulturu svetve u koje ne bi bili birani samo „posvećeni“. S druge strane da se još više jugoslovenska kulturna stvarnost otvori prema nekim novim mogućnostima uticaja širih slojeva društva, pre svega time što će rad svih institucionaliziranih oblika kulture biti javan, otvoren društvenoj kritici, otvoren spoljnom uticaju. Tu naročito važi, kažu, za film, za izdavačku delatnost, kao i za neke druge oblike kulturnog života.

Razvijanje kulturne politike koja će biti otvorena ne samo prema imperativnim zahtevima društva, nego koja će voditi računa i o onim trenutnim, ako bih mogao kaako da kažem, vanvremenskim senzibilitetima, koji nastaju u jednoj kulturi (omne o čemu je posebno Isidora Sekulić govorela, o tzv. trjivnoj senzibilitetu) znači, s druge strane, i to da se ta kulturna politika shvati kao deo širih kretanja društva uopšte, naročito sa aspekta otvorenosti jugoslovenskog društva.

Medutim, položaj ove zemlje u svetu je takav da će morati upravo dalje da razvija kulturnu politiku na što otvorenijim principima, na principima koje neće određivati geografski uticaji, istočni i zapadni vetrovi, nego koji će nas otvoriti, koji će nam otvoriti sve morelake. Mislim da kulturna politika mora pre svega voditi računa o koncepcijama i sadržaju kulture, a ne samo o zahtevima političkog pragmatizma.

I zato bih voleo da čujem u ovom razgovoru, u kome smo svi pozvani da učestvujemo, malo više insistiranja na tome da se jedna kulturna politika, čije žrtve nismo, da se jedna kulturna politika mora razvijati upravo na principima koji će joj omogućiti da i sama bude kulturalna, da sama bude deo te kulture, da i sama bude uključena u ta kulturna kretanja, a ne samo da bude sudija koji će kao Damoklov mač da visi nad glavama pojedinaca, pojedinih stvaralaca kulturnih dobara, ili pak da široke mase potrošača, konzumenata, brani (kolajugi brani) od izvesnih zaraza koje mogu doći, i čije su žarišta naravno, izvesni pravci, izvesni stvarioči, izvesne kulturne sredine. Mislim da takva kulturna politika u ovom vremenu postaje nužnost i ona će pre svega morati voditi računa da i sama bude dostojna one kulture koju želi da podržava. Kulturna politika pre svega podržava, a manje usiljava, sama potpomaže, stvara uslove da kultura postane u pravoj meri svojina što šireg broja ljudi i da zaista ostvari onu svoju humanu poruku koja joj je svojsvena.

MILETA PAVLOV:

Želo bih da započenom diskusiju povodom izlaganja druga Indića, mada se u osnovi slažem s njim. Mislim da stvari posmatra nedovoljno istorijski i politički. Umjetnost, onaj najvišoj, vrhunskoj, svojstvena je humana poruka. Ali, mi znamo da je umjetnost i određeni izraz određene ideologije, da umetnici imaju za cilj i da afirmišu razna shvatanja o društvu i čoveku.

Zanim, Indić opravdano ustaje protiv institucionaliziranja kulture. Samo, i pri tom moramo voditi računa da se radi o procesu, političkoj borbi. Bojazn da politika ugrozi kulturu čini mi se neopravdanom. Kultura nema neke svoje posebne probleme, nego je problem kulture — problem čoveka u određenom vremenu i prostoru, problem oslobađanja čoveka od svakovrsnih otuđenosti. A ka tome je usmerena i naša socijalistička politika.

Upravo zbog naših suprotnosti, naslednih i novih suprotnosti, ne možemo usvojiti neku apstraktnu humanističku kulturnu politiku.

Ona bi nas nužno gurala ka etatističkim rešenjima... Izvestan institucionalizam možemo prihvatiti. Nije smetnja u postojanju državnih institucija i institucija uopšte. Smetnje su nastale i nastajaju kad zataji progresivni subjektivni faktor koji je pozvan da usmerava i bori se za proklamiranje kulture socijalističkim svatnjama, socijalističkim humanizmom...

Kulturna politika je, naravno, specifična kao što je i ekonomska, socijalna itd. Ona se nužno uskladija sa specifičnostima duhovnog stvaralaštva. Ali, usmerava aktivnosti u istom smislu u kome usmeravamo i materijalan proizvodnju i sve naše druge ljudske delatnosti. Obezbeđuje i poštuje slobodu stvaralaštva, ali i razvija odgovornost, podstiče stvaranje atmosfere u kojoj će se umetnik i svaki kulturni stvaralac oseliti sve više — i svoji i društva. Stavmo angažovan. Aktivni deo.

Što se tiče „istočnih“ i „zapadnih“ vetrova, smatram da se ne radi o prihvatitaju ni jednog, niti se radi o ogradaivanju od sveta i svetske kulture, već samo o jednom kritičkom odnosu u smislu naše težnje ka oslobađanju našeg čoveka, njegovom podruštvljavanju, humaniziranju i obogaćivanju. Prevodim dakle, Basla, Bergsona i tako namarksističke filozofe i pisce, ali kritikovati kod njih ono što negira ovakvu polaznu pretpostavku, ideje koje svode čoveka ili na ekonomizam ili na bespomoćno jedniku, osuđenu da živi nekim idealističkim neživotom.

DEJAN ĐURKOVIĆ:

Stvarno je veliki broj ljudi koji su na neki način konzumirali u sebi našu istorijsku kretanja, shvataju društvene zadatke, društvo kao celinu, političke procese itd. Medutim, sam marksizam nije na neki način postao sastavni deo ličnosti koje se bavje kulturom.

U takvoj situaciji mislim da oni intelektualci, oni učesnici u proizvodnji kulture, koji su izvesna idejna avangarda, imaju tek da izdore dominantan položaj u našoj kulturi. Oni su danas vrlo malobrojni, reorganizovani, jednom reči, ta kultura koju bi mi bili dužni da stvaramo, tek je u svom embrionalnom stanju. Koje su mere da se to stanje prevaziđe?

To sigurno nije nikakvo odbacivanje pozitivnog nasleda, bilo našeg bilo stranog. Očigledno je da je i marksizam nastao na bazi konzumiranja svih pozitivnih znanja prethodnih epoha i da se on ne samo prenaša u kulturu, nego prema ideologiji kapitalističkog društva kao nasledu, odnosno nehistorijskoj roe kritičke. Prema tome, govoreći danas o našoj kulturi na bazi likvidiranja stranih uticaja, nemoguće je. Moramo biti što bolje obavješteni, moramo da znamo sve moguće tekovine savremenog kapitalizma baš zato da bi smo ih prevazišli. Jer, ignorantski odnos tu svakako neće ništa pomoći.

Očigledno je da kultura o kojoj je reč, može da se stvori tek sa komunističkim moralom, koji je kod nas takođe tek u povoju. Hoću da kažem da u bez obzira na ogromne izmene u načinu proizvodnje, u načinu raspodele, kod nas još uvek u društvenoj praksi veoma jako individualni interesi, interesi jedinice. Nismo još došli u stanje u kome sacelačanje među ljudima gledamo kao proklamiranje čoveka čoveku u smislu njegove komunikativne širine, njegovih veza sa drugima. Nismo došli u takvo stanje u kome je to bitna odlika našeg morala. Naprotiv, meni se čini da su ta shvatanja još daleko od naše prakse. Ona su proklamovana, to nije teško čuti, ali je teško videti u praksi.

Za mene je zato problem kulture najtežije povezan sa problemom morala, odnosno između njih postoji povratni uticaj. Moral, kultura i politika, te tri stvari stvaraju jedna drugu u kolu.

Ono zašta se ja залаžem, što bih hteo da bude središte ovog što govorim, to je pravno umjetnosti da stvara društvo, a ne samo da ga odražava, da ga kreira, a ne da ga reflektuje.

TOMISLAV KETIG:

Nedavno je slovenački kritičar Taras Kermauner govorio o neophodnosti dijaloga kao osnovne forme borbe mišljenja i dolaženja do nekih zajedničkih i stavova. Medutim, meni se čini da do danas nismo uspeali da takav jedan sistem razgovora, takav sistem polemisanja učinimo normalnom, uobičajenom praksom. Mislim da bi bilo interesantno govoriti o tome šta nam smeta da dijalogiziramo, šta nam smeta da se ne slažemo, ili šta omogućuje da se „slažemo“.

Govorio bih i o takozvanih stranim uticajima i nekritičkom stavu prema tim uticajima. Evo o čemu se radi. Sasvim je normalno i svi se slažemo da treba što više da otvorimo vrata stvaralaštvu i sa istoka i sa zapada, da budemo što informiraniji o izvesnim stvarima, o evoluciji misli i ideološkim tokovima tamo. Ali, šta smo radili? Mi smo se vrlo kritički odnosili, recimo, kada je u pitanju bio Kani i vrlo smo aktivno polemisali sa Kamijem, Sartrom i drugima koji su u stvari izrazila intelektualna levica na Zapadu, a istovremeno nekakve reakcije nije bilo na import konzervativizma. Recimo, kod nas je svojevremeno, ne tako davno, objavljen Montelari; Kludel je prokao vrlo nežno a on je izrazito katolički pisac. Osim toga, importiramo polukliti, tu takozvanu zabavnu literaturu, razne Remarka, Mičelke, itd., da ne pomijem sve redom. I ne odnosimo se kritički prema tome, to ne napadamo mnogo. Napali smo krajnji šund koji je vrlo evidentan, ali smo, recimo, dopustili da neke političare u toj tzv. laškoj literaturi, konstantno inkontiniraju sve naše široki konzumenata. A tu je ostro reagovanje daleko neophodnije!

Isto tako, u novije vreme prevodili smo pre svega mladu gardu sovjetskih pisaca, mnoge stvari smo savršeno objektivno evidentirali, i govorili o njima. Medutim, i tu nismo uspostavili prave kriterijume. Evo o čemu se radi: nismo ni pokušali daAVORIZUJEMO. Recimo, kada je prodro taj novi talas pesnika u Sovjetskom Savezu, mi smo punili i stupile naše štampe, recimo, Jevtušenkom, i to više zgodno o Jevtušenku nego njegovim delom iako je sasvim suvisešan pesnik. A ovdje je važno komparativno vrednovati njihovu i našu savremenu literaturu i to iz čitavog kompleksa razloga.

DUŠAN MITEVIĆ:

Jedan broj naših ljudi koji konzumira kulturu lili se da govori o problemima umjetnosti i stvaralaštva. Verovatno je to posledica našeg odnosa, našeg tu i tamo izražavanog mišljenja da je to stvar ljudi „izuzetnog senzibiliteta“, i onda ko ne shvata sve komponente toga stvaralaštva ne treba ni da se „meša“. Mislim da je govor druga Tita posledica pre svega takvog našeg odnosa prema umjetnosti i stvaralaštvu.

Podstakla me je diskusija da kažem, upravo da ponovim neke stavove koje smo i na Kongresu Saveza omladine zauzeli u odnosu na stvaralaštvo, posebno na stvaralaštvo mladih ljudi u integrirano shvaćenju kulturi i umetnosti. Pre svega, svaki čovek ima pravo da ima svoja ubeđenja i to je nešto što je normalno i ljudsko pravo čoveka, njegovo pravo u društvu. Kod nas se javljaju različita shvatanja, zapravo, javljaju se misli i shvatanja koja egzistiraju jedna pored drugih na našim tribinama, u časopisima, listovima, a da se ne suprotstavljaju jedni drugima. To je paralelizam misli. Medutim, duboko sam uvjeren da je interes našeg socijalističkog društva prema kulturi i stvaralaštvu takav, da ono me može biti indiferentno prema tome šta smo sami stvaraoči misle o društvu i stvaralaštvu, uopšte.

Hteo bih da kažem da se danas nalazimo u situaciji da vrlo realno i hladnokrvno govorimo i razmišljamo o problemima kulture i umjetnosti u našoj stvarnosti, pa je sasvim moguće i jedino ispravno govoriti o kulturnim problemima u neposrednoj vezi sa etičkim i ostalim društvenim problemima. To je posledica pre svega deataliziranog kulturnog razvoja u svetu, a u našoj zajednici posebno.

U Željeznicu drug Tito je vrlo precizno upotrebio jedan termin koji je veoma značajan za naš dalji razmatkanje, a to je da je Savez komunistički i svi radni ljudi obavezani, upravo da se moraju boriti za proklamiranje socijalističkog duha u sve međuljudske odnose. A to znači i u odnose u našoj umetničkoj stvarnosti. Borbe za takav socijalistički dug umjetnosti i stvaralaštva može biti samo ako se sve naše subjektivne snage, a pre svega naši stvaraoči, zaista nalaze u borbi za taj socijalistički dug.

Kada govorimo o kulturi i umjetnosti, sviđse govorimo o problemima stvaralaca a manje o ljudima koje ta dela vaspitavaju. Tu, u neposrednoj vezi, i kao posledica toga, nalazi se pitanje društvene odgovornosti stvaralaca koje se sada mora postaviti u prvi plan.

RASA POPOV:

Tema o kojoj danas diskutujemo veoma je delikata, što pokazuju nastupnice koje se voče o jugoslovenskoj kulturnoj stvarnosti, posebno u sedamdeset godinama. U ovom pogledu imali smo u razviku kulture nesvakodnevnu fazu u kojima se stvarnost tretira na razne načine.

Prva faza nase kulture bila je obeležena žetonom da se izrazi jedan, mislim, pseudo-koektivni vid stvarnosti. I a pi se faza sasvojasa u žetvi da pisci prikazuju kolektivno nace ali da pri tome ignorisu individualnu. To je apsurd, buduci da je kolektivni sadržaj od zora individualnosti, ukoliko individua svoju svest razvija, ukoliko prede egocentriku, oetnuju tazu svog razvika, ona posejaje altruistička i taza postaje sposobna da se integriira u kolektiv. A naš knjevnava start je na neki način zametnavao proces sazrevanja jedinke... Zanimljivo je da je kao reakcija na ovu doasa druga faza, to je faza prosne decenije koja se upravo ja mislim i završava kaenarski sa 1960. godinom. To je bila faza u kojoj u našoj kulturi počinje okretanje prema individui, dakle, počinje razvozanje procesa sazrevanja individue, i to se do te mere favorizovalo da se insistiralo sve više na stvarnoj osnovi individue, to znači, na onoj samolnoj, melanholičnoj podlozi sa koje ljudsko biće kreće. To je bio razumljivo u jednoj kulturi koja nastaje kao reakcija na prethodni suprotni smer.

Mislim da je u toku prošlih deset godina ovo insistiranje na individualnosti došlo do jedne kritične tačke onida kada su naši pisci počeli da stvaraju kolektivno vezani za svet. Ovu kritičnu tačku pokušaju da ilustriraju primerom naše dramaturgije. U trenutku kada je trebalo da dođe do ideologije, kada je trebalo da krenuvši od pozadne osnove, od individue, dođu do onog momenta sazrevanja bića, naši pisci su se dobrom delom zaustavili, i to sazrevanje formulisali na apstraktno način. Niz drama je krajem prošle decenije napisano na neoklasicističkim način, kojim se htelo da se izgradi sazrevanje čoveka u našoj stvarnosti. Ojednom su iz nekih razloga pribegli neoklasicizmu. To pokazuje da naši pisci nisu u to vreme, krajem prošle decenije, bili sposobni da regulišu svoj odnos, da stvore kreativnan odnos prema ideologiji, tj. ideologiji kao izrazu kolektivističkog sazrevanja bića. Ja mislim da je tu naš problem s kojim smo se mi trenutno suočili i koji još uvek traje. Jer, činjenica je da drama iz savremenog života nemamo. Imamo neku vrstu savremene drame, ali je to savremeno dramaturško stvaranje koje ne prilazi čoveku kao ideološki sazrelog bića, nego ga tretira ispod Nušičevog nivoa, jer je poznato da je Nušić u poznom periodu našeg građanskog društva uspeo da dođe, iako je bio veoma šaljivčina, iako je veoma zazirao od ideologije, u „Pokojniku“, do nekih ideoloških nagovestaja. Zanimljivo je da to naše stvaralaštvo stoji dakle na jednom nivou ispod Nušičeve ideološke zrelosti.

Izlažuci ovo, hteo sam samo da započen diskusiju osvrnući se na neke tokove stvaralaštva, posebno našeg dramskog stvaralaštva.

TRIVO INDIĆ:

Govorio bih o kulturnoj politici jer verujem da i o tome treba reći nekoliko rečiju. Kulturna politika počinje od onog trenutka kada se kultura shvati kao društvena snaga, kao sila koju društvo mora da reguliše. Upravo, analizirajući takve pojave, kao što su jedna strana, sve više podržavanje kulture u izvesnim sredinama čijem razvoju mi danas prisustvuemo i, s druge strane, pokušaji (naročito kod nas) da se kultura prebaci na onaj teren na kome bi trebalo da počiva, na teren gde se nalaze njeni konzumenti i njeni stvaraoči, tj. da se odstrane svi oni spoljni faktori prinude u kulturnom stvaralaštvu, dolazi se do zaključka, ako podemo od toga da društvo u kome se nalazimo pokušava da politiku vrati čoveku, tj. da politiku depolitizira, ili pak da je

Po mom utisku mnogi naši mladi stvaraoci, koristeći pozitivnu društvenu situaciju, došli su u priliku da budu nosioci kulturne politike, da budu pisci određenih tekstova, da koriste sredstva koja društvo daje za rad tribina drugih institucija, međutim moglo bi se reći da osećanje odgovornosti nije paralelno s tim konstituisano.

... Vlada mišljenja da mi nemamo nikakvih stavova o kulturi. To je pogrešno gledanje, i iz toga nadalje proizilazi da ideološki borbu i sudbinu stvaralaštva treba prepustiti pre svega stvaraocima.

Stavovi koje je drug Tito izneo na Kongresu sasvim jasno govore da oni koji investiraju u kulturu i oni kojima je namenjena ta kultura treba da budu veoma zainteresovani i skloni da raspravljaju o rezultatima i sudbini umetničkog stvaralaštva.

PETAR MILOSAVLJEVIĆ:

Veliki problem naše literature je to što mi nemamo dovoljno dela koja bi odgovarala na socijalne, psihološke, moralne, ljudske probleme današnjeg čoveka. Na primer, kada bi se pojavljivala češće dela kao što je „Daleko je sunce“ koje smo svi čitali, koje je nas sve uzbuđilo, sigurno je da se problem šunda ne bi mogao ovakvo osetiti. Međutim, mi u ovom periodu nemamo mnogo knjiga koje odgovaraju baš na naše probleme, na moralne probleme, recimo, kao što je na moralne probleme revolucije odgovarao roman „Daleko je sunce“. Živimo u intenzivnim društvenim sukobima i zbivanjima i možda više nego ikada hteli smo u takvoj literaturi da nađemo odgovor na mnoga naša ljudska pitanja. Dajmo literaturi koja bi više, ne odražavala stvarnost, nego koja bi davala više odgovora na naše probleme, koja bi govorila nešto što je nama blisko. Onda bi delimično bio rešen i taj problem šunda.

DEJAN ĐURKOVIC:

Tito je pozvao umetnike da se okrenu društvu, bliže problemu. To je u svakom slučaju zahtev za angažovanjem, za izlaskom iz soba i kabineta.

Biče vrlo zanimljivo da li će, sada u ovom diskusiji i u svom stvaralaštvu, svi ti ljudi koji se na neki način osećaju stvaraoci umetničkih dela, osetiti se dovoljno jakim da mogu odgovoriti tim zadacima.

ZORA KRSTONOSIĆ:

Mislim da se danas, kada je reč o kulturi više govori o kulturnom stvaralaštvu u užem smislu, tj. o kulturno-umetničkom stvaralaštvu, od njegovim rezultatima i dostignućima, što je veoma dobro i korisno, ali nekako ostaje u zasedku ono što pretpostavlja ili uslovljava te kvalitete kulturnog i umetničkog stvaralaštva, njegovog razumevanja i intenzivnijeg komunjavanja, naravno onog što je najvrednije u njemu. Jer kao što znamo iz istorije, svako društvo je moralo najpre da dostigne relativno visok stepen društveno-ekonomskog razvoja da bi se stvorila velika dela umetnosti, da bi ona bila društveno angažovana. Ako danas ne bi uvažavali te činjenice u našoj kulturnoj politici, pa se zbog toga više bavili kritikom negativnih pojava i niskog nivoa kulture našeg čoveka, a ne bi i činili dovoljno napora na izgradnji jednog visok kulturnog nivoa svih građana, dece, omladine i odraslih, onda sigurno nećemo lako izaći iz ove situacije, odnosno ne možemo očekivati kvalitetnije stvaralaštvo i drukčiji odnos prema njemu. Mislim da prvo preuslovljava drugo, ali ovo drugo, stvaralaštvo, ne možemo odlagati već ga moramo sa više pažnje negovati. Mi smo u oblasti te opšte, široke kulture još uvek u zaostajanjima. Sa dosta teškoća se borimo da zadovoljimo potrebe široko postavljenog školskog sistema, a znamo da su naše mogućnosti u odnosu na potrebe veoma ograničene. Znamo isto tako koliko naše društvo daje i za škole, obrazovanje u širem smislu, a i kada su u pitanju druge oblasti stvaralaštva i potreba. Ne treba shvatiti da se stavljamo na stranu te kulturne politike, mislim na njene deformacije o kojima se ovde govorilo, već kao društveni radnik želim da ukazem na činjenicu da imamo veoma krupne potrebe u kulturnom pozidajanj naših ljudi, a da su u tom pogledu još uvek ograničene mogućnosti. Da to uprošćeno ilustrujem reći ću, da mi u Vojvodini više jedemo nego što stvaramo, i sada smo u situaciji da prestanemo da jedemo dalje tu osnovu i da se malo u oblasti ovih potreba, bar za ovu 1963. godinu, ograničimo kako bismo obezbedili jedan normalan i materijalni i kulturni razvoj, naime, kako bismo omogućili da se i ove potrebe, o kojima smo danas mnogo govorili, drukčije zadovoljavaju, jer su one neodložne i sastavni deo savremenog socijalističkog društva.

Ako bismo upoređivali stanje i nivo naše razvoja, pa i naše kulture danas prema onome što smo nasledili i odakle smo počeli, onda je to sigurno jedan visok stepen, naime, učinjen je tu veliki skok, to je sigurno van svake sumnje. Ali ako bi se hteli upoređivati sa onim što je od danas postigla civilizacija, onda smo još uvek udaljeni od dostignutog stepena u svetu i sigurno je da ćemo morati, bez obzira

koliko će napora i sredstava zahtevati revolucionisanje proizvodnje, izgradnja savremene tehničke baze naše privrede, jer nauka i praksa u tom pogledu idu danas brzim koracima napred, da obezbedimo odgovarajući rast i zadovoljavanje potreba i ovog područja, ali samo vodeći računa o postojećim, realnim mogućnostima. Jedno bez drugog je danas nemoguće, vodilo bi u proširenje disproportija zbog kojih su i nužno nastale neke od ovih negativnih pojava u kulturi.

I zato mislim da u tretiranju kulturnih pitanja treba voditi računa o tome šta se tu može u datim uslovima i mogućnostima, da se obezbedi određena ravnoteža između onog što je prioritet i u materijalnom i kulturnom razvoju, jer od toga u suštini zavisi kakav će biti kulturni nivo naših ljudi, njihov odnos prema kulturi i njihovo kulturno i umetničko stvaralaštvo.

(Razgovor vođen uveče 8. februara 1963. godine)

10-74 019911 W

TREĆI RAZGOVOR

DUSAN MAKAVEJEV:

Kada sam čuo kritiku apstraktnosti — bio sam čak i zloradno radostan. Razmišljajući — došao sam do zaključka da nije zlo u formi — no što je ona bez glave. Činjenica je da ima apstraktnih slika sa velikim smislom za vizuelne organizacije. Međutim, ti su ljudi uglavnom napustili svoju celovitu ličnost. U čitavom takvom načinu izražavanja osnovna je jedina bezličnost. Ili, ako hoćete, preciznije: ličnost redukovana na — oko. Zato se i javlja pitanje: kome može da odgovara umetnost bez društveno-filozofskih koordinata? Umetnost koja nije savest svoga vremena, umetnost svedena na ukras?

DEJAN ĐURKOVIC:

Birokratija u totalitarskim sistemima sa mnogo slobode se odnosi prema umetnosti — zabranjuje, diriguje, traži ovekovečenje.

Kako živimo u zemlji gde je budućnost birokrata privremena, gde on za sebe nikad nije suviše siguran, kako kod nas funkcije nisu trajno vezane za iste ljude, našem birokratu odgovara pre svega indiferentna umetnost. Kako je svesnan da je samo privremeno birokrata ne zahteva ni apologetiku takvog birokratskog stanja.

DUSAN MAKAVEJEV:

Tako je. Zadovoljavamo se drugovanjem sa „estetičnošću“, finom ali indiferentnom leptom, tim bezličnim, u krajnjem liniji stvaralaštvom koje ne postavlja pitanja. Pitanja o čoveku i društvu. I to o čoveku i društvu danas. Bilo je dakle važno: da umetnost ne postavlja pitanja.

Međutim, odmah posle Titove poruke kongresu omladine, koju shvatam kao poziv na izlazak iz bezličnosti, samodovoljnosti — neodgovornosti, kao poziv na uključivanje, *ravnopravno* uključivanje i kulture u opštu, konkretnu borbu za socijalizam, odmah posle tih govora, kažem, javlja se težnja, opet birokratska, da se i dalje forsira stvaralaštvo koje ne postavlja pitanja o kojima sam govorio, koje je bezlično — istina sada na formalno nov način — realističko-lakistički.

Ta tendencija iskrivljavanja suštine poziva za angažovanim kulturom vrlo je opasna. Od nje je potrebno na vreme se ograditi.

Hteo bih da kažem nešto u vezi reči „konzument“. Nama je ekonomistički način mišljenja doneo i prema umetnosti takav odnos. Trebalo bi da to korigujemo, da običnog čoveka koji čita ili ne čita knjigu ne tretiramo kao „konzumenta“ nečeg što je neko „proizveo“.

Svako delo ima svoju publiku. Muzika i slikarstvo imaju svoju. Nekad se one preopkrivaju, nekad su one različite — postoji tu čitav niz socioloških finesa. Mislim da nas interesuju dela koja stvaraju svoju publiku. Dva najčitanija pisca sigurno su Branko Ćopić i Dobrica Ćosić. Oba su socijalistički pisci. Mislim da nema problema da naša umetnost nije socijalistička u opštem smislu. Sigurno je međutim, da je umetnost u toku poslednjih godina dospela u stanje dezangažiranja u kojem je publika „konzument“ koji više nije važan. Ono što treba danas da nas interesuje je stvaranje uslova da umetnost počne da se bori za svoju publiku i da umetnička dela stvaraju svoju publiku. Po mom mišljenju umetnost koja je stvarno uzemljena problemima svoga vremena i koja se brine za društvo

u kome živi mora onog trenutka kada se pojavi da dobije svoju publiku. Šteta je što kod nas te umetnosti ima vrlo malo.

VUK BABIĆ:

Hoću da pomenem dva Makavejevijsva filma: *Pedagošku bajku* i *Eci — peci — pec*. Napravio ih je u leto 1961. Jedan je govornički birokratsko — konferencijskom načinu govorenja po jednoj priči VIBA. To je *Pedagoška bajka*. Drugi je govorio o krađi u privredi. Napravio ih je pre godinu i po dana u *Avata filmu* i te filmove niko nije video. Iako su društveno angažovani. Mislim da su bili i dobro napravljeni. Ne može se uvek govoriti da svaka umetnost ima svoju publiku. U stvari postoje i organizacione forme koje čine da umetnost dođe ili ne dođe do publike.

LUBA STOJIC:

Mislim da umetnik komuniste ne može da čeka da od komuniste političara dobie direktive. On je saradnik komuniste političara. Time je uključen u revolucionarni proces kao potpuno ravnopravan učesnik. Mislim da je ideja o stvaralačkom komunističkom angažmanu ono što obezbeđuje da u jednom slobodnoj atmosferi stvaranja izbijaju prave vrednosti. Kada postoji dosledno takva orijentacija nema opasnosti da će preovladati šund i nevrednosti.

DEJAN ĐURKOVIC:

U *Ateljeu 212* režiram političku satiru Darka Tatića pod naslovom *KENTAURI*. Sa ovim izrazito avangardnim tekstom imam ogromnih teškoća. U *Ateljeu 212* Titove reči su shvaćene ne kao poziv za gledanje otvorenih očiju, već kao potreba za zataškavanjem stvari. Oni sada rade na tome da ovaj tekst skinu ne dozvoljavajući ni da se Savet skupi. Upravnici sa nekim članovima saveta priprema odbijanje komada i istovremeno radi na tome da se čitava stvar ne prikaže kao zabranjena jer bi to bilo ono što je Tito napao — lov na vešice, nego da nekako išli, afrofira, nestane. Kažu mi da bi najbolje bilo da se razbolim.

Hoću da kažem da se deformacije na konkretnom terenu javljaju u velikom broju, da se ponekad i regresivni ljudi osećaju stimulisani. Svako u Titovim rečima pokušava da nađe podršku sebi.

DUSAN MAKAVEJEV:

Postoji aforizam Poljaka Lea: „Svaka istina ispliva na površinu — najčešće kao davljenik“. Veoma je interesantno koliko se Babeji, Pilinjak, Aizenštajn i formulisali a završili kao mrtvaci — još nisu dovoljno afirmisali. Njihova dela još uvek isplivaju — kao davljenici.

Ja kao umetnik ne želim da budem otkrivan za neka buduća pokoljenja. Hoću da u ovom društvu predstavim neko zmo njevog savesti.

PETAR MILOSAVLJEVIĆ:

Mislim da je danas diskusija počela jednostrano, pa se čitava problematika svodi na odnos umetnost — birokratizam. Kada bi to bio glavni problem naše kulture — lako bi se mogao rešiti. Našu kulturno-umetničku situaciju danas određuju i karakterišu kompleksniji i daleko težniji procesi.

DUSAN MAKAVEJEV:

Pre dve godine imali smo sukob na Strizavskom susretu, što je problema koji je, naravno, mnogo važniji, nego da li je ispravna parola: politika političarima, umetnost umetnicima (kao fabrike radnicima).

To dovodi do toga da je svako izolovan u svetu u kome živi. Pitanje je kako prevazići to što je „umetnost — umetnicima“, a trebalo bi da bude — društvena aktivnost. Treba već jednom da shvatimo da umetnost treba društveno da deluje (to nije isto što i „služi“).

MILETA PAVLOV:

Problem birokratizma je predimenzioniran, ne mislim da ne postoji ali je predimenzioniran. Ako bi taj problem bio takav kako se o njemu ovde govori, tada bi bilo teško rešavati probleme, ne samo kulture, nego i socijalističkog samoupravljanja uopšte. Nužnošću postojanja države — postoji birokratija kao potencijalna opasnost. Birokratizma kod nas ima.

U preteranoj meri je problem birokratije vezivan za probleme ekonomskog zaostajanja. Ne može se samo sa tim pozvati. Oslobođenje birokratizma ne može se svesti samo na privredno razvijanje. Takva je koncepcija opasna.

Birokratizam je kod nas našao zajednički jezik sa onim malograđanskim i građanskim karijerističkim elementima u kulturi i umetnosti. Na to do sada nije dovoljno ukazano. O tom karijerističkom, malograđanskom elementu nije dovoljno govoreno.

Birokratija hoće preko vlasti da obezbedi sebi određenu ugodnu situaciju

(podrazumevam pod tim i kulturni standard). S druge strane, činjenica je da i malograđanski intelektualci teže da preko kulture, preko umetničke afirmacije, brzo i jeftino ostvare, takođe, lagodnu situaciju. Ta dva elementa se nalaze, dopunjuju.

U kulturi je dosad bilo primetno odustvo organizovanog dejstva progresivnog subjektivnog faktora i radničke klase koja je po svom položaju progresivna, a sve se više i kulturno uzdiže.

Posle 1963. previše smo bili zaokupljeni mišlju da se socijalistička demokrija, da se socijalizam može preko nekih, njemu imanentnih, objektivnih zakonitosti izgraditi, da subjektivne snage tu nisu važne. One su, navodno, proizvoljno birokratizam i njih zato treba demobilisati, povući, pa pustiti da razvriak, time što samo stvoriti socijalističke institucije — automatski reprodukuje nove socijalističke odnose na sve višem i višem nivou.

To je mišljenje koje se negativno odrazilo i na planu materijalne proizvodnje i na planu kulture.

Tu je po mom uverenju, više problem, nego u birokratiji. Problem je u demobilisanju. U kulturi smo dozvolili, malograđanskom karijerističkom elementu da se nametne, da nađe zajednički jezik sa birokratima i da formira javno mnjenje, da nameće svoja etička i estetska shvatanja u ime neke „više“ (zapadne) kulture. Intelektualistička koncepcija kulture i umetnosti je u našoj situaciji krajnje dezangajzovana. Iz građanske, buržoaske kulture mehanički prenetu umetnost u našu situaciju deluje kao suprotnost, anahronizam, kao što je svojevremeno socijalistički realizam, prenet kod nas iz birokratske sredine, delovao lažno i glorifikovao birokratiju. Ali, tu ne treba stvarati čitavu i samo apstraktnu umetnost, jer ona i te kako može da kazuje istinu.

Lubarda, na primer, srećinama apstraktno slikarstva kritikuje, podište.

Ne radi se ni o tome da je umetnost samo odraz stvarnosti i da treba da odražava sve „narodne“ probleme.

Umetnost je i akcija, revolucionarna akcija. Umetnik sačestvuje sa političkim i drugim faktorima. On ne odražava sve, i malograđanske prohlevce sela ili fabrike, no treba i može da pomaže revolucionarnim snagama u oslobođanju čoveka, stvaranju pretpostavki da čovek ovlada uslovima svoje egzistencije i da je humanizira, ispuni svojim smislom.

Zbog toga smatram i jednu formulu: ciju u Prednactu novog ustava nedovoljno, onto koji govori samo o slobodi umetnosti i nauke. Šta je sa njihovim služenjem državi, društvenoj praksi? Tako smo ih, držim, odvojili, osamostalili. Kao da mogu imati više slobode od društva. Ne može se, naravno nauka razvijati političkim, birokratskim rezolucijama i dirigovanjem kao što je nekad pokušavano, već se radi o tome da mora biti kritiku kritiku, što se mora proveravati pre svega u borbi progresivnih snaga, radničke klase. Mora biti podređena toj klasi i njenom progresivnom kretanju, kritikovana u njemu i da kritikuje. To je dijalektički odnos, stvaran odnos. Razni saveti i cenzura umesto da budu kritičari, umesto da potpomazu kritiku društva, stvaralačku kritiku, ne vezujući se za formalni izraz, za pravce umetnosti — deluju nestvaralčki. Propuštaju formalistička dela, ne analizae se, i kad nauđu na kritiku stvarnosti — „šalju ljude na bolovanje“. Faktički mi u ovoj oblasti nemamo birokrate u klasičnom smislu. Jer, onda bi konzervativni književnici i umetnici koji kroz te savete, zahvaljujući našoj demokričnosti, pokušavaju da afirmišu i nametu društvu svoje koncepcije — bili birokrate. Nisu to birokrate. Ipak su to samo konzervativci koji su „eto, tim našim institucijama koje smo prepustili samotoku, uspevali da se nametnu i tako onemogućavali konstruktivnu kritiku i napredak.“

SLOBODAN MILETIĆ:

Marksiistička estetika ne postoji.

PAVLE VLAHOVIĆ:

Družbe Pavlov, takva estetika ne postoji.

GLAS JE PUBLIKE:

Tako je.

MILETA PAVLOV:

Marksiistički doprinosi estetici postoje.

VUK BABIĆ:

Ko kaže da marksiistička estetika ne postoji!

MILETA PAVLOV:

Postoji marksiistička estetika koja usvaja sve pozitivne doprinose ranijeg i savremenog estetskog razvoja — Platona, Aristotela, Kroebera, itd. Neka marksiistička u smislu prolet-kultovske estetike ne postoji, slažem se. Ali marksiistička estetika, estetika sa opštim Marksovih postavki i pogleda na čoveka i društvo postoji, i mora se dalje izgradivati, sigurno.

(Razgovor vođen 15. februara 1963. godine)